

Iszlám – cseh kontextusban

Miloš Mendel–Bronislav Ostránský–
Tomáš Rataj: *Islám v srdci Evropy.
Vlivy islamské civilizace na dějiny
a současnost českých zemí, Academia,
Praha, 2007. 499 oldal*

Az alábbiakban bemutatandó kötet tulajdonképpen kiegészített, új kutatási eredményekkel bővített és némileg aktualizált változata a neves iranista, Jiří Bečka, valamint Miloš Mendel professzorok 1999-ben megjelent, hasonló című kötetének. Kettjük írásai mellett e kötet Tomáš Rataj, Bronislav Ostránský és Zdeněk Vojtíšek szövegeivel bővült ki. A könyv érdemi része Miloš Mendel, illetve a történész–levéltáros Tomáš Rataj munkája.

Azt hiszem, mindenképpen nagyra értékelendő munkával állunk szemben, hiszen az iszlámmal kapcsolatban mindig sok az olyan tévhit, amit el kell oszlatni, illetve az olyan bizonytalanság, információs hézag, amit megbízható tudásanyaggal kell pótolni. Nos, az átadni kívánt tudás mennyisége és mélysége kétségtelenül mind az öt szerző esetében hatalmas, ami mindenkinél a maga szakterületét illeti, de sajnos ez nem kelt megfelelő összhatást. A szerkesztés során sajnos nem sikerült maradéktalanul érvényesíteni egyfajta egységes koncepciót, amit egy többszerzős kötet megkíván. A fejezetek inkább önálló szövegekként működnek.

A könyv hét fejezetre oszlik, a bevezető és az első két fejezet (*Az iszlám helye az európai történelemben, A xenofóbia csapdájában*), illetve az ötödik (*Muszlim vallási közösségek Csehországban*) Miloš Mendel írása, a harmadik és a negyedik (*Az iszlám megjelenése Csehország történelmében és kultúrájában, „Mi” és „ők” az iszlámról szóló középkori és kora újkor cseh forrásokban*) Tomáš Ratajé, a hatodik pedig (*Az iszlám Európa szívében, saját korbunkban*) Bronislav Ostránský munkája.

A másik két, fent említett szerző írásaival – egy-egy alfejezet formájában – a harmadik, illetve az ötödik fejezetekben találkozhatunk.

Mendel, bevezetésében – melynek címe *Csehország és az „iszlám veszély”* – erős kritikával illeti a csehek megalapozatlan magabiztosságát, sőt önhitességét, mely évszázadok óta azt a hitet táplálja és örökíti generációról generációra, hogy e nemzet Európa lüktető szíve, pótolhatatlan és egyben tökéletes. Mind bevezető soraiban, mind pedig fejezeteiben elutasítja a csehek efajta világszemléletét. Továbbá cseppet sem hízelgőek az általánosságban az európai kultúrára – mellyel együvé tartozónak tünteti fel az amerikai kultúrát is – vonatkozó sorai. Bevezetőjéből nyilvánvalóvá válik, hogy jelen kötettel a szerzők – elsősorban Mendel – minden kétséget szeretnének eloszlatni afelől, hogy az iszlám mindig is hozzá tartozott és hozzá is fog tartozni az európai, így a cseh kultúrához. Ezt a jelenséget, melyet euroiszlámnak neveznek, és melynek kifejtése a könyv alapvető célkitűzése, valóban nehéz lenne megcáfolni. Úgy tűnik azonban, hogy megmagyarázni és megszületését, illetve fejlődését felvázolni is nehéz a fent említett egységes szerkesztői koncepció híján.

Sajnálatos, hogy Mendelnek az iszlám európai kontextusban való fontosságát taglaló fejezete került a kötet elejére. Noha ez a kezdés a könyv célkitűzésének megfelelő – „megágyaz” az utána következő gondolatoknak –, hiányzik belőle a következetesség. A szerző igyekszik bizonygatni az iszlám világlátás mindenütt jelenvalóságát, de olykor megfeledkezik arról, melyik korszakban is jár. A kora újkor és a legújabb kor közötti ugrálások – akár egymást követő mondatokban is – nem feltétlenül azt közvetítik az olvasó felé, hogy amiről török dűlasként és keresztények elhurcolásaként hallott, az

nem más, mint kultúrák találkozása és kölcsönös egymásra hatása, hanem talán inkább azt, hogy a szerző nem tudja, hogyan szeretné meggyőzni olvasóit a fent említett állítás helyességéről. Kétségtelenül fontos fogalmakkal ismertet meg minket, mint a *devsirme* és a török katonai tisztségek, de eldönthetetlen, hogy pusztán eseménytörténetet, eszmetörténetet vagy hadtörténetet ír. Néha kimondottan politikai pamfletbe csap át, és nem kis lelkesedéssel írja le véleményét olykor Irak 2003-ban kezdődött megszállásáról, olykor a hidegháború közeli keleti vonatkozásairól. Amennyiben ezeket az információkat egy egyenesebb vonalú, logikus egészé sikerült volna alakítani, bizonyára meggyőző szöveg jött volna létre. Így azonban komoly kihívás elé állították azokat az olvasókat, akik a könyv olvasását az első oldalon kezdik.

Mendel két, bevezető jellegű fejezete után kezdődik a könyv tisztán cseh kultúrkörbe ágyazott része, ami már logikusabb, átláthatóbb gondolatmenetet követ. A következő két fejezet szerzője Tomáš Rataj, aki korábban már egy önálló kötetben¹ is foglalkozott a kora újkori, törökökről szóló, cseh nyelvű szövegek, illetve bármely török témájú cseh nyomdatermékek elemzésével.

Első fejezete általános képet ad az iszlám csehországi jelenlétéről, kezdve a 9. századi ócseh források bemutatásával, egészen az iszlámnak a 20. századi cseh szépirodalomban és hétköznapi életben való megjelenéséig. Kronologikusan haladva tárja fel, hogy mi az, amit egy átlagos cseh ember az adott korban tudhatott az iszlámról. Krónikákat, útleírásokat, újsághíreket, színdarabokat és tudományos (orvostani, matematikai, fizikai, filozófiai, vallási) kérdéseket tárgyaló írásokat használ fel forrásként, valamint a 19–20. századi résznél cseh költők, prózaírók munkáit említi meg. Számos forrást használ, és számtalant csak cím szerint említi meg. Ez egyrészt izgalmas, és valóban hitelesen mutatja ki azt a fejlődési

ívet, melynek a végén ott áll a ma embere, hátulütője viszont, hogy egyik forrás elemzésében sem tud kellőképpen elmélyedni. De a szerzőnek valószínűleg nem is volt célja, hogy szövegében a mélyreható elemzések domináljanak, inkább az átfogó korszék megrajzolását helyezte előtérbe. Logikus keretbe foglalva, forrásokkal kellő mértékben alátámasztva, kimondottan élvezetesen tárja elének a 16–17. századi „török háborúk” cseh olvasatát. Külön fejezetet szentel Comenius törökökről alkotott véleményének, ami stílusosan elvezeti az olvasót a barokk kor megváltozott törökképéhez, majd tovább, egészen a cseh romantika koráig, Julius Zeyerig és a nála ismertebb Jaroslav Vrchlický verseiig.

Tomáš Rataj első, adatokban talán túlságosan is gazdag fejezete után következik a könyv legélvezetesebb része, melyben a „mi” és az „ők”, tehát a másság, az idegenység kérdéseit vizsgálja Rataj. Fejezetében egy pillanatra sem távolodik el az alapkonceptiótól, melyre mondanivalóját építi. Ez nem más, mint a „mi”–„ők”, azaz a keresztény–iszlám szembenállás, amit nézete szerint nem lehet eredendőnek tartani. Az általános megközelítés mégis az, hogy ezt az ellentétet mint ősidők óta létező viszonyt elfogadjuk. Rataj e fejezetben két ettől eltérő alternatívát javasol, egyrészt a keresztény és mohamedán vallású lakosság által közösen lakott területek társadalmi–vallási viszonyainak tüzetesebb vizsgálatát (ez a közép-korban lehet a Pireneusi félsziget vagy például Ciprus, az újkorban pedig a Balkán), másrészt az említett szembenállás kialakulását. A szerző többször hangsúlyozza, hogy az európaiaknak le kell vetniük az ún. „civilizációs szemüveget”, hogy tisztán láthassák a múlt – és ezáltal a jelen – eseményeit.

A két kultúra szembenállását, illetve szembekerülését Rataj nagyon sok oldalról, ismét rengeteg forrás megszólaltatásával elemzi, kezdve az alapfogalmak – mint az orientalisztika, Orient ↔ Okcident – magyarázatával. Rőgtön az elején felteszi a kér-

¹ *České země ve stínu pŭlměšice*. Praha, 2002.

dést, vajon miért vált fontossá Napóleon egyiptomi hadjárata idején, hogy a „Kelet”-ről a lehető legtöbb ismeretet szerezzék meg az európaiak. Talán „a tudás, hatalom” elv alapján kívánták kontrollálni a Keletet? Vagy a „másik világ” tudományos-kulturális eredményeinek a keresztény kultúrába való integrálása lett volna a cél? A válaszok lehetősége igen széles skálán mozog, amit a szerző nagyon hatásosan érzékeltet. Hangsúlyozza, hogy a másság, idegenség fogalmának megalkotását az önkép, az identitás kialakulása kell, hogy megelőzze. E két fogalomról csak együtt, egy viszonyrendszerben lehet beszélni, hiszen ahhoz, hogy meg tudjuk állapítani, kik „ők”, tudnunk kell, hogy kik vagyunk mi magunk. Ez a megközelítés rengeteg izgalmas kérdést vet fel, melyek messzire vezethetnek, de a szerző ügyesen tartja magát a maga által megszabott keretekhez.

A fejezetben használt forrásanyag olykor egybevág az előző fejezetével, azzal a különbséggel, hogy itt előtérbe kerülnek a nagyobb számban, mondhatni „publicisztikai” céllal megjelentetett könyvek, újságok, és kimaradnak a szűk, tudós körökben íródott tudományos munkák, melyek a fenti kérdésekkel kapcsolatban irrelevánsak. A már ismerős forrásokat ezúttal valamivel alaposabban ismerhetjük meg, és a kérdéskörben járatlan olvasó is árnyalt képet kaphat arról, hogy mit jelenthetett az adott korban kereszténynek, európainak, csehnek és ezeken a csoportokon kívül állónak lenni. A „mi” és „ők” fogalmait Rataj cseh források alapján bontja szét a közeli (német és magyar területeken tartózkodó) és a távoli „idegenek” (Közel-Keleten élők) meghatározására. A csehek „idegenekhez” kapcsolódó viszonyrendszerét, illetve önmeghatározásukat a következőkben állapítja meg: a „közeli idegenekkel” szemben a csehek mint cseh keresztények határozzák meg önmagukat, míg a távoliakkal szemben az egész kereszténységhez tartozó, kevésbé jelentős népcsoportként, hangsúlyozva a kereszténység mint vallási univerzum jelentőségét. Ez esetben tehát

hátterbe szorul a nemzeti, és előtérbe kerül a vallási hovatartozás kérdése. Mindez a 14. és talán az azt megelőző századokra vonatkozik, de valamelyest megváltozott – a nemzeti érzés javára – a huszita időkben, és még nagyobb változáson ment keresztül a mohácsi vész után, amikor a „török pogányok” földrajzilag még közelebb kerültek a csehekhez. A 16–17. századi források némelyikében, nevezetesen a naplókban, krónikákban már nem találkozunk a kollektív, monarchiához való tartozást tükröző indentitásformával, csupán az önálló, cseh önmeghatározással. Ez természetesen teljesen elmentmond a korabeli újságok által közvetített kollektív keresztény, de elsősorban monarchiaközpontú önképnek.

A fejezet a 17. századi szövegek elemzésével, illetve egy jól megírt összefoglalóval zárul. Ebben a zárszóban Rataj hangsúlyozza, hogy a leírtakra pusztán a fenti kérdéskörben folyó diskurzusok felvázolásaként tekint. A másság, idegenség kapcsán felállított kategóriákat mint kapaszkodókat kezeli az iszlámról egy adott időben alkotott tudás eredetének a megismeréséhez. Cseh szempontból a legnagyobb váltást az idegen/elenség fogalmának meghatározásában a közép és a kora újkor között látja, mikor a távoli idegen az „ország falai” alatt álló török veszéllyé változott.

A könyv további részében az olvasó – hirtelen váltás után – legújabb és jelen kori kontextusban íródott fejezeteket talál. Miloš Mendel újabb fejezete a muszlimok csehországi hitközösségének történetét dolgozza fel, megalakulásától, a 20. század '30-as éveinek közepétől a 21. század elejéig. Tulajdonképpen lépésről lépésre ismerteti a közösség létrejöttének és fennmaradásának körülményeit, kálváriáját. Egy kikeresztelkedett, tizenéves fiú 1949–1950-es években írott leveleit idézve érzékelteti, hogy az iszlám világa iránti vonzalom az e kultúráról alig valamiképp tudó emberekben milyen ellenérzéseket kelt. Ezt a gondolatot viszi tovább a következő, záró fejezet szerzője, Bronislav Ostránský is. Ő azzal a megsok-

szorozódott érdeklődéssel foglalkozik, ami az utóbbi években az iszlám világot övezi. Fejezete tulajdonképpen egyenes folytatása Mendelének. A manapság oly divatos témát a cseh hétköznapi kontextusában tárgyalja, a mai csehországi muszlim közösségek mindennapjait mutatva be. Majd kitér e közösség legfontosabb sajtóbeli megjelenéseire, úgy saját publikációikra, mint a róluk és általában az iszlámról szóló, a média által közvetített képre. Komoly kritikával illeti a manapság oly gyakori „félhíreket” és álhíreket, melyek háttérismeretek hiányában az iszlám világ ellen hangolnak.

Visszatérve a bevezetőben megfogalmazott gondolatokhoz, a kötet kétségtelenül hasznos összefoglaló a témában, de Tomáš

Rataj fejezeteit leszámítva sajnos nem igazán több ennél. A fejezetek többségére inkább az egy szempontú – iszlám szempontú – megközelítés jellemző, ami nem mond el lent a könyv célkitűzésének, de kissé beszűkíti a diskurzus lehetőségét. A szerzők olyan tudásanyagot adnak át, ami a ma embere számára nélkülözhetetlen, illetve talán olyan kérdésekre irányítják rá a hétköznapi ember figyelmét – hiszen a könyvet nyilvánvalóan nem szakembereknek, hanem széles olvasóközönségnek szánták –, melyeket egyébként pusztán újsághíreként kezel és sokszor téves kontextusban értelmez.

DEMMELNÉ KISS CSILLA